

Sok vagy kevés?

SZÉLIEGYZETEK EGY STATISZTIKÁHOZ

„Van kis hazugság, nagy hazugság és statisztika” — mondja a népnyelv, mégsem ezért vettem bizalmatlanul kézbe A magyar játékfilmek nézőszáma és forgalmazási adatai 1948—76 című kiadványt. Az elmúlt évek sűrű csatározásai jutottak eszembe a mozilátogatók rohamosan csökkenő számáról, filmjeink ezoterizmusáról, „közönségfilm” és „művészfilm” gondolkodásunk ficamait tükröző ellentétpárjáról.

Tárnok János alapos, részletes munkája azonban nem akar olaj lenni a tűzre film és közönség vitájában. Célja áttekinteni a számok tükrében játékfilmgyártásunknak az átlagosítás óta eltelt három évtizedét. A táblázatokból olvasható, hogy a filmeket, a bemutatástól 1976 végéig, hány mozi hány előadásban játszotta, hány nézője volt, s mennyi lehetett volna telt házak esetén. Megtudhatjuk, mennyi volt az elfoglalt helyek aránya, az egyes filmek jegybevétele stb.

Az átfogott korszak történelmi ideje szinte szükségszerűvé teszi, hogy ne méricskélésre, film és közönség egyoldalú megfeleltetésére használjuk a táblázatokot, hanem az ez idő alatt teremtett filmkultúra jellegzetességeiről, változásairól gondolkodjunk. Harminc év a legfiatalabb művészet történetében már korszakos, nagy idő. Különösen az a hazai filmművészetben, amelynek szinte haladó hagyományok nélkül kellett filmiparból szocialista filmművészetet létrehozni. Nem volt ez könnyű diadalmenet.

Egyetlen paradoxont említve: a hatvanas években a mozi világválsága közepette erősödő, kibontakozó magyar filmnek saját közönségbázi-

sáért is meg kellett küzdenie, hiszen miközben a mozinézők száma átlag felére, a magyar filmek látogatottsága harmadára csökkent. Ma már, ezt az akkor nem kis riadalmat keltező jelenséget is a szocialista filmgyártás lehetőségeit bizonyító tényként könyvelhetjük el; amely képes ellenállni a Dieter Prokop nyugatnémet esztéta által oly pontosan jellemzett moziimperializmusnak.

„Annál könnyebben adható el egy filmárucikk a világon, minél inkább nélkülözi az olyan jellegzetességeket, amelyek nem ismeretesek az egész világon, legyenek azok cselekvésbeli vagy felfogásbeli jellegzetességek... Következésképp kizárja a realista, dokumentatív, társadalomkritikus, sőt a művészi értelemben kísérletező filmeket is... A film tehát nem azért nem jelent társadalombírályó erőt, mert eleve nem is lehet ilyen ereje, hanem mert a szórakoztatást, mint a film alapjellegzetességét, a pusztá önfelédit filmnézést a monopólcégek fejlesztették kötelező normává.”

A táblázatokot nézve, elnagyolt hasonlaltal azt mondhatjuk: filmkultúránk alakulásában elkülöníthető egy, a hatvanas évek elejéig húzódó extenzív, és egy onnantól napjainkig tartó intenzív szakasz. Az első periódusra a gyártott filmek, a mozik és az előadásszám dinamikus emelkedése és a közönség gyarapodása jellemző. A második időszakban megáll a mennyiségi fejlődés, sőt a mozik és a közönség számában jelentős csökkenés tapasztalható.

Megindul viszont egy markánsan kirajzolódó differenciálódás, először a filmgyártásunkban. E folyamatot a hatvanas években a művészi játékfilm térnyerése, színvonalának

emelkedése; a hetvenes évek közepétől pedig a dokumentumfilm fejlődése, funkcionális gazdagodása jellemzi elsősorban. A filmek differenciálódását, ha lassúbb ütemben is, de követi a filmmézők átrétegződése, tudatosabbá, igényesebbé válása. Minderre szükségszerű reagálás a mozihálózat alakítása, fejlesztési törekvése, majd napjainkban a filmterjesztés új csatornáinak kísérlete, a társadalmi forgalmazás koncepciója.

*

Nézzünk meg néhány konkrét adatot is. A látogatottsági listát vezető filmek — *Mágnás Miska*, *Gábor diák*, *Rákóczi hadnagya*, *Allami áruház*, *Liliomfi* — mind az első évtized termékei, s a film szórakoztató funkciójának kitüntetett szerepét jelzik. Az, hogy az utóbbi évtizedben a vállaltan szórakoztató jellegű filmjeink látogatottsága jelentősen csökkent, főként azzal magyarázható, hogy a megnövekedett filmimport legnagyobb részét a szórakoztató filmek adják, amelyekkel a filmtípus hazai termékei sem tematikailag, sem kivitelben nem állják a versenyt. A „bestsellerek” pályafutása egyébként azt bizonyítja, hogy a „közönségfilmeknek” is kifizetési időre van szükségük, hisz az ötmilliónál magasabb nézőszámot elért filmek mindegyike tizenöt évnél régebben készült, s némelyikük azóta szinte le sem kerül a mozik műsoráról.

A rendezők népszerűségi sorrendjében az első tíz között találjuk Bán Frigyes, Máriássy Félix, Makk Károly, Fábri Zoltán, Ranódy László nevét is, a szórakoztatás mesterét, Keleti Márton és Várkonyi Zoltán mellett. Biztató ez a névsor, bár tudjuk, hogy az említett alkotók filmjeik nagy részét még a mozi fénykorában — az ötvenes évek vége, hatvanas évek eleje — készítették, s hogy sokuk művészi kiteljesedése a későbbi évekre esik.

A felújított filmek többségének magas látogatottsága arra biztat, hogy gyakrabban kellene élni ezzel a lehetőséggel, de szélesítve a felújítások skáláját: a „nagy siker volt, nézzük meg újra” szemlélet felől az értékfelfedezés irányába. Jancsó *Igy*

jöttem-jét felújításakor több mint félmillióan nézték meg, kb. száz-ezerrel többen, mint a bemutatáskor. (A Magyar Filmek Mozijának rendezői portré-sorozata nem pótolhatja filmművészetünk időálló értékeinek folyamatos műsoron tartását!)

Kiemelésre érdemes, hogy Jancsó Miklós és Kovács András filmjeinek átlagos nézőszáma hatszázezer, s hogy olyan műveiké, mint a *Sze-génylegények* és a *Hideg napok* is meghaladta a bűvös egymilliót. Az „újító” generáció más tagjainak is — Gaál, Huszárík, Kardos, Kosa, Sára, Szabó — szilárd, négy-ötszázezeres közönségbázisa van, s ez a filmművészetünk új törekvéseit érdeklődéssel követő, támogató közönségrétről tanúskodik. A közönség filmigényének minőségi változását határozottan jelzi a társadalmi önismeretet legjobban igénylő és serkentő műfaj, a dokumentumfilm látogatottságának alakulása. Míg a hatvanas években a legalacsonyabban állt a filmműfajok között, addig ma már akadnak sikerfilmjei is.

Vigasztalanabb a helyzet, ha a rendezők filmkészítési lehetőségeit vizsgáljuk. A 433 filmet nyolcvanhatan készítették. Keleti Márton 37 filmje páratlan teljesítmény, az őt követő Fábri Zoltán is „csak” 21 filmet mondhat magáénak. Kívülük mindössze tizenketten csináltak tiznél több filmet, kilenc rendezőnek öt-tíz, hatvankettőnek pedig csupán egy-öt alkalommal volt lehetősége a bizonyításra. Ez utóbbiak közé tartozik például a több mint másfél évtizede a szakmában dolgozó, s tehetségét már bizonyított Huszárík Zoltán és Kosa Ferenc.

Meg gondolkodtatóan aránytalan a filmműfajok megoszlása is. Csak a kirívó hiányokat említve: tizenkét gyermekfilm, két egész estét betöltő rajzfilm s egyetlen tudományos-fantasztikus film készült. Meglepően kevés a (három) hosszú dokumentumfilm is. Három, mert Zolnay Pál *Fotográfiaját*, s Elek Judit *Istenmezején* és *Egyszerű történet* című filmjét nem sorolnám a dokumentumfilmek közé. (Itt jegyzem meg, hogy a filmek tipizálása Tárnok János könyvében több helyen vitatható. A „klasszikus íróink művei filmen” cí-

mű, mintegy 41 filmet tartalmazó skatulya hitelt érdemlően bizonyítja az adaptációk rendkívüli népszerűségét. Csaknem százmillió néző! Ugyanezek a filmek azonban hiányoznak a tartalmi szempontok szerinti, „a múltban játszódó drámák” című rubrikából. Megkérdendően az is, miért dráma a *Sipoló macskakő*, s miért vigjáték a *Bohóc a falon*; miért esetleges a Balázs Béla Stúdióban készült, s moziban is vetített filmek szerepeltetése stb. Céлом nem az akadémikusodás, csak annak jelzése, hogy kisebb pontatlanságok is ronthatják egy könyv használhatóságát.)

*

Nézzük a végeredményt. 433 film, csaknem 520 millió néző. Sok ez vagy kevés? A filmek száma kevés, hiszen a nagy filmiparral rendelkező országokban két-három év alatt gyártanak ennyit. Kevés akkor is, ha az évente bemutatott kb. 180 filmhez viszonyítjuk a hazai termést; mely az egésznek csak $\frac{1}{9}$ része. Évi húsz filmből is mindig akad azonban két-három, szellemi életünkben jelentős súlyú alkotás. A világ filmművészetében immár tizenöt éve bérelt helye van filmjeinknek.

A — kerekén — ötszázhusz millió néző sem sok harminc év alatt, hisz még ma is évente hetvenöt millió ember jár moziba, s voltak esztendőök, mikor ennek kétszerese. A moziba járóknak tehát viszonylag csekély hányada lát magyar filmet. Rendkívül magas azonban ez a szám más művészeti ágak tömegbázisához viszonyítva; még ha lebontjuk is a nézőszámot, s csak a művészi szférába tartozó filmek látogatottságát mérjük.

A számok relatív voltát látva megkérdendhetjük: érdemes-e böngészni a táblázatokat, adhatnak-e lényeges támpontot, lehet-e ilyen módon szembesíteni a szakmát tevékenységével? A számvetés számszerű módját feltétlenül indokolja a filmkészítés más művészeti ágaknál erősebb gazdasági-technikai kötöttsége, a film rendkívüli hatékonysága, s az ezekből következő fokozott társadal-

mi ellenőrzés. A filmművészet kényszerű jelenidejűsége is növeli a filmgyártók és forgalmazók felelősségét, hisz Németh László biztató-bizakodó mondása: „A jó művet, ha eltemetjük is, kiveti a föld” — a filmalkotókat aligha vigasztalhatja.

Pusztán a nézőszámokból a műalkotások minőségére következtetni, és döntő követelményként a „közértehetőség” fogalmát használni, a művészet demokratizmusának félreértelmezése. A statisztikai adatok mégis a szeizmográf érzékenységével jellezhetik a filmkultúrában végbemernő változásokat, de csak a számok dialektikus, összefüggéseik hálózatában való értelmezése esetén.

*

A hatvanas évek nagy művészi teljesítményeihez képest a moziközönység viszonylag alacsony számát csupán a televízió elterjedésével magyarázni, annyi lenne, mintha Bartók zenéjének saját korában történt elutasítását a hangversenytermek rossz fűtésével magyaráznánk. A dokumentarizmus térhódítása látszólag módszertani jelenség, mégis a szakma egészét készletti korábban dogmaként tisztelt szabályozók, öröknek hitt befogadási szokások felülvizsgálatára, s eddig egymástól elszigetelten kezelt tényezők — gyártás-forgalmazás-befogadás — egységes szemléletére.

Úgy tetszik tehát: filmművészetünk jövőjének alakulása attól is függ, hogyan tudunk olvasni a számokból. Öngazolásra vagy önvizsgálatra készítenek-e bennünket; a számok tükrében avagy bűvöletében gondolkodunk-e tennivalóinkról? A Magyar Filmtudományi Intézet és Filmarchívumnak a MOKÉP-pel közös kiadványa jó segédeszköz a felelős gondolkodáshoz. Reméljük, hogy a következő hasonló jellegű és célú kiadványra nem kell a szocialista filmgyártás 60. születésnapjáig várni, s hogy magasabb példányszámban és szervezettebb terjesztésben kerülhet a film- és közművelődési szakemberek kezébe.

TÓTH KLÁRA